

II. Сторони договору страхування, суб'єкти посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні. Банкрутство страховиків

Надія Міловська

докторка юридичних наук, доцентка,
головна наукова співробітниця відділу забезпечення
інтеграції академічної та університетської правової науки
та розвитку юридичної освіти
Київського регіонального центру НАПрН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9150-018X>
Scopus Author ID: 57212620558
milovska@bigmir.net

УДК 347.4.01:368.032-05

СТОРОНИ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ

АНОТАЦІЯ. Незважаючи на врегульованість страхових відносин вітчизняним законодавством, у ньому все ж існують деякі прогалини, що перешкоджають належному використанню інституту страхування для захисту майнових інтересів його учасників. У зв'язку з цим уваги з боку як науковців, так і законодавця потребують питання врегулювання правового статусу учасників страхових відносин, визначення їх місця у таких відносинах.

Метою статті є дослідження правового статусу сторін договору страхування, аналіз існуючих підходів до його визначення, встановлення особливостей правосуб'єктності сторін договору страхування та надання пропозицій щодо подальшого вдосконалення законодавства у цій сфері.

Характерною ознакою договору страхування як самостійного виду цивільно-правових зобов'язань у межах групи договорів про надання послуг є те, що укладення договорів страхування становить безпосередньо предмет діяльності спеціально-уповноважених учасників цивільних відносин – страхових організацій (страховиків). У договірних відносинах страхування на стороні страховика може бути тільки та юридична особа, яка наділена можливістю здійснення нею страхової діяльності лише після одержання спеціального дозволу (ліцензії), що свідчить про наявність у юридичних осіб – страховиків спеціальної правосуб'єктності. Страхова організація наділена загальною правоздатністю юридичної особи зі спеціальним обсягом дієздатності як фінансової установи.

Замовником страхової послуги – страхувальником за договором страхування може бути дієздатна фізична особа або юридична особа, яка має страховий інтерес, тобто зацікавленість в ненастанні страхового випадку. З урахуванням значної ролі страхового інтересу у виникненні та існуванні договірних страхових правовідносин, обґрунтовано доцільність передбачення на законодавчому рівні втрати страхового інтересу страхувальника (застрахованої особи) як однієї з підстав припинення дого-

вору особистого страхування та страхування цивільної відповідальності, за якими не передбачається можливості передання страхового захисту іншій особі. Водночас припинення існування страхового інтересу страхувальника за договором майнового страхування не може бути підставою для припинення дії відповідного договору.

Непрофесійний статус страхувальника й асиметрія сторін договору страхування дають можливість розглядати страхувальників – фізичних осіб як споживачів страхових послуг і, відповідно, поєднувати питання здійснення та захисту їхніх прав зі здійсненням і захистом прав споживачів. У зв'язку з цим встановлено, що до договірних відносин зі страхування за участю фізичної особи як споживача можуть застосовуватися норми Закону України “Про захист прав споживачів” у частині, не врегульованій страховим законодавством.

Споживачем страхових послуг запропоновано вважати не лише дієздатну фізичну особу, яка укладає зі страховиком договір страхування, а й фізичну особу, в інтересах та на користь якої укладений договір страхування, та яка отримує страхову послугу, необхідну для задоволення особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю цієї фізичної особи або виконанням нею обов'язків найманого працівника.

Ключові слова: договір страхування; сторони договору; страховик; страхувальник; правосуб'єктність сторін; правоздатність; дієздатність; права та обов'язки.

Відносини, що виникають між особами, зацікавленими у страхуванні свого життя, майна, відповідальності й інших майнових інтересів, що не суперечать чинному законодавству України (страхувальниками), з одного боку, та особами, які здійснюють страхування (страховиками), з другого – опосередковуються договорами страхування. Серед значної кількості зобов'язальних правовідносин договір страхування посідає важливе місце в системі договорів про надання послуг, що обумовлено тенденціями розвитку ринку страхових послуг. Завдяки страхуванню забезпечується захист суб'єктів від можливих витрат і збитків, що спричиняються псуванням чи загибеллю майна внаслідок дії стихійних сил природи, заподіянням шкоди життю чи здоров'ю особи внаслідок нещасного випадку, тощо.

Договірні відносини зі страхування, як і будь-які інші цивільні правовідносини, розкриваються через сукупність їхніх елементів – суб'єкти, об'єкти, зміст. Нині законодавчі підходи до визначення кола можливих учасників договірних правовідносин і встановлення їхнього правового становища зводяться до методу саморегулювання договірних цивільних відносин безпосередньо їхніми учасниками¹. Звідси правове становище сторін договору визначається самими учасниками правовідносин з урахуванням висхідних положень в актах цивільного законодавства.

У сфері страхових правовідносин сьогодні доводиться констатувати наявність колізій між правовими нормами та відсутність необхідної

¹ С. Погрібний, *Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України* (Правова єдність 2009) 4.

узгодженості між нормативними актами законодавства загальної дії та спеціального законодавства, що створює передумови для зловживань із боку учасників страхових правовідносин. Недостатня визначеність правового статусу відповідних суб'єктів, зокрема споживачів страхових послуг, створює перешкоди у належному захисті їхніх прав та інтересів. Тому одним із важливих питань, що потребують детального дослідження та подальшого вдосконалення законодавства, є питання визначення суб'єктного складу страхових правовідносин, врегулювання правового статусу сторін договору страхування та умов їх вступу у договірні відносини.

Безумовно, проблемам страхових правовідносин присвячувалася і продовжує присвячуватися увага науковців, серед яких слід назвати праці Т. Блащук, О. Гринюк, Г. Льченко, О. Красільнікової, Ю. Кулини, О. Кульчій, В. Никифорака, Н. Пацурії, Р. Пічка, Р. Сабодаша, Р. Соботника, О. Удалова, О. Фаєр, І. Чайкіна, В. Юраха, В. Янишена та ін. Однак, незважаючи на значний внесок зазначених авторів у дослідження окремих видів та аспектів страхування, практика застосування положень чинного законодавства України в окресленій сфері засвідчує наявність проблем прикладного характеру, що зумовлюють необхідність комплексного дослідження питань суб'єктного складу страхових правовідносин загалом і правового статусу сторін договору страхування зокрема, з метою належної охорони та захисту їхніх прав і законних інтересів.

Метою дослідження є визначення правового статусу сторін договору страхування, аналіз існуючих підходів до його визначення, встановлення особливостей правосуб'єктності сторін договору страхування та надання пропозицій щодо подальшого вдосконалення законодавства у цій сфері.

Відповідно до ч. 1 ст. 979 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України):

За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати платежі та виконувати інші умови договору².

У частині 1 ст. 354 Господарського кодексу України (далі – ГК України)³ передбачено аналогічне визначення договору страхування. Зі свого боку у ст. 16 Закон України “Про страхування” (далі – Закон про страхування) під договором страхування розуміє письмову угоду

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення: 25.06.2021).

³ Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>> (дата звернення: 25.06.2021).

між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору⁴.

Таким чином, як впливає із положень цих законодавчих актів, сторонами договору страхування є страховик і страхувальник, які виступають основними учасниками страхових відносин, оскільки беруть безпосередню участь у їхньому виникненні, зміні або припиненні. Участь усіх інших учасників залежить від волевиявлення саме страховика та/або страхувальника, а також є наслідком дії положень чинного законодавства України.

Цивільне законодавство закріплює один з основних принципів, що впливає з методу цивільно-правового регулювання, – юридичну рівність учасників особистих немайнових і майнових відносин. Юридична рівність полягає в тому, що кожна зі сторін цивільних відносин має свій комплекс прав та обов'язків і є незалежною, непідпорядкованою іншій⁵. У сфері страхових зобов'язань принцип юридичної рівності учасників відповідних правовідносин також має важливе значення. Так, із метою недопущення порушення паритету (рівноваги) інтересів між страховиком і страхувальниками договір страхування укладається на підставі правил страхування, які, незважаючи на те, що розробляються страховиком самостійно, підлягають затвердженню Уповноваженим органом, який здійснює їх перевірку на відповідність положень, що містяться в них, вимогам чинного законодавства.

Умовами участі страховика та страхувальника у договірних відносинах зі страхування є наявність у них такої юридичної ознаки, як правосуб'єктність, яка розглядається як соціально-правова можливість особи бути учасником цивільно-правових відносин, що забезпечується та гарантується державою⁶. Так, в юридичній літературі широку підтримку отримала позиція, відповідно до якої право- та дієздатність виступають передумовами та складовими елементами цивільної правосуб'єктності особи, необхідними умовами вступу суб'єкта права у цивільні правовідносини⁷. Водночас, як стверджує В. Надьон, правосуб'єктність означає

⁴ Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 25.06.2021).

⁵ М Сулейменов, 'Защита гражданских прав по законодательству Республики Казахстан' (2004) 6 Юрист 445.

⁶ А Зеліско, *Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин* (Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника 2016) 127.

⁷ О Зозуляк, *Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти* (Підручники і посібники 2017) 136.

не лише наділення суб'єктів певними соціально-правовими здатностями, а й встановлення їхніх меж, кордонів. А тому елементом цивільної правосуб'єктності є й деліктоздатність як здатність особи нести цивільно-правову відповідальність за вчинене нею правопорушення⁸.

Відповідно до ст. 203 ЦК України⁹, що встановлює загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину, особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Правоздатність як умова дійсності правочинів не згадується, однак зрозуміло, що вона теж є необхідною, оскільки цивільна правоздатність є передумовою участі особи в цивільних правовідносинах. Елементом цивільної право- та дієздатності фізичних, юридичних осіб та інших учасників цивільних правовідносин (держави, територіальних громад тощо) є право на укладання договорів. У договорі, як одній із форм реалізації цивільної правосуб'єктності, як стверджує О. Зозуляк, реалізуються усі елементи договороздатності, а сам договір залежно від етапу реалізації елементів договороздатності набуває характеристик юридичного факту, правовідношення та нормативного документа¹⁰.

Чинне законодавство України визначає *страховика* як юридичну особу, спеціально створену для здійснення страхової діяльності та яка одержала у встановленому порядку ліцензію на її здійснення (ч. 1 ст. 984 ЦК України). Водночас, як впливає зі ст. 979 ЦК України, страховик – це сторона договору страхування, що бере зобов'язання здійснити страхову виплату при настанні страхового випадку. За загальним правилом, страхувальникові протистоїть у страховому договірному правовідношенні один страховик. Однак допускається укладення договору страхування одного й того самого об'єкта, в якому беруть участь кілька страховиків (співстрахування). У такій ситуації права та обов'язки, що пов'язують співстраховиків, можуть бути розподілені між ними в будь-якому співвідношенні. Якщо ж сторони такого розподілу не здійснили, всі страховики вважаються солідарними боржниками щодо страхувальників (вигодонабувачів).

Грунтуючись на вимогах Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”¹¹, а також Закону про страхування фінансові послуги загалом і страхові послуги зокрема повинні надаватися безпосередньо тією особою, якій таке право надано не договором, а законом, з урахуванням його вимог. Так, відповідно до ст. 2 Закону про страхування страховиками визнаються фінан-

⁸ В Надьон, *Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин* (Право 2017) 129.

⁹ Цивільний кодекс України (н 2).

¹⁰ Зозуляк (н 7) 371.

¹¹ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закону України від 12 липня 2001 р. № 2664-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>> (дата звернення: 25.06.2021).

сові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств із додатковою відповідальністю і здійснюють страхову діяльність на підставі відповідної ліцензії. Окрім зазначених вище організаційно-правових форм, страховиками можуть бути також і суб'єкти публічного права (державні організації), але тільки у випадках, прямо встановлених законодавством України¹².

Говорячи про правосуб'єктність страховика за договором страхування, слід звернути увагу на те, що відповідно до ст. 91 ЦК України юридична особа може мати такі самі цивільні права й обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині, тобто вона здатна мати загальну (універсальну) правоздатність¹³. Водночас для юридичних осіб, які здійснюють виключні види діяльності за відсутності можливості займатися іншими видами діяльності, характерною є спеціальна правоздатність. При визначенні спеціальної правосуб'єктності встановлюється спеціальний спектр суб'єктивних прав та обов'язків, які покладаються на певну категорію осіб відповідно до установчих документів, а також норм чинного законодавства¹⁴.

У сфері договірних страхових правовідносин надання страхових послуг вимагає спеціальних професійних знань, а тому здійснюється спеціалізованою професійною страховою організацією. Як зазначає Є. Мічурін, з одного боку, окремі договори за своєю природою передбачають участь у них спеціальних суб'єктів-підприємців, які можуть через участь у договорах забезпечити цивільний оборот у певних сферах. З другого боку, спеціальний порядок реєстрації підприємницької діяльності забезпечує охорону прав споживачів послуг, надає можливість досягти якості їх надання¹⁵. Так, для здійснення страхування необхідним є одержання страховиком ліцензії у встановленому законом порядку. Як зазначає С. Сліпченко, за допомогою ліцензії, яка є офіційним дозволом на вчинення певних дій, законодавець визначає межі дієздатності такого суб'єкта¹⁶. Тобто у договірних відносинах зі страхування на стороні страховика може бути тільки та юридична особа, яка наділяється можливістю здійснення нею страхової діяльності лише після одержання спеціального дозволу (ліцензії), що свідчить про наявність у юридичних осіб – страховиків спеціальної правосуб'єктності, зміст якої становлять

¹² Н. Якібчук, 'Особливості суб'єктного складу правовідносин страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів' (2008) 47 Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка 112.

¹³ В. Борисова, 'Інститут юридичної особи у праві України' (2010) 12 Право України 28.

¹⁴ Надьон (н 8) 117.

¹⁵ Є. Мічурін, 'Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект)' (дис д-ра юрид наук 2009) 337.

¹⁶ С. Сліпченко, 'Правоздатність юридичної особи та ліцензування її видів діяльності' в *Актуальні проблеми приватного права: матеріали XVII наук.-практ.конф., присвяч. 97-й річниці з дня народж. док. юрид. наук, проф. В. П. Маслова* (Право 2019) 113.

такі правомочності, як страхування, перестраховання, взаємне страхування. Крім цього, спеціальна правосуб'єктність визначає наявність у страхових організацій статусу фінансової установи.

Ліцензування страхових організацій здійснюється відповідно до Закону України “Про ліцензування видів господарської діяльності”¹⁷ та Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів)”¹⁸ і є необхідним для перевірки відповідності юридичної особи, її активів, засновників вимогам, що ставляться до суб'єктів страхування. Згідно з ч. 2 ст. 38 Закону про страхування існує чіткий поділ страховиків на тих, які отримали ліцензію на страхування життя, і тих, які займаються іншими видами страхування. Поєднання цих видів страхування заборонено законом¹⁹.

Видача ліцензій страховикам на здійснення страхової діяльності та проведення перевірок їх відповідності виданій ліцензії здійснюється уповноваженим органом, яким є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. При цьому, як зазначив Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у своєму висновку у справі № 761/22989/15-ц, анулювання ліцензії не звільняє страхову компанію від зобов'язань перед клієнтом²⁰.

З метою забезпечення платоспроможності страховика та виконання ним зобов'язань перед страхувальниками встановлюються значні обмеження щодо предмета діяльності страховика, видів страхування, мінімального розміру статутного капіталу тощо. Так, страхова діяльність в Україні провадиться, за незначними винятками, страховиками – резидентами України, які повинні мати у своєму складі не менше трьох учасників. Предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестраховання і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням (ст. 2 Закону про страхування). Згідно зі ст. 30 цього Закону мінімальний розмір статутного фонду (гарантійного депозиту) страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється

¹⁷ Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 р. № 222-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>> (дата звернення: 25.06.2021).

¹⁸ Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів): Постанова Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 913 (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 470) <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/913-2016-%D0%BF>> (дата звернення: 25.06.2021).

¹⁹ Н Міловська, *Договірні зобов'язання зі страхування у цивільному праві України: проблеми теорії та практики* (2019) 218.

²⁰ Постанова Верховного Суду від 31 липня 2019 р. у справі № 761/22989/15-ц <<https://sud.ua/ru/news/publication/147791-anulyuvannya-litsenziyi-ne-zvilnyaye-strakhovu-kompaniyu-vid-zobovyazan-pered-kliientom-visnovok-ktss-vs>> (дата звернення: 25.06.2021).

у сумі, еквівалентній 1 млн євро, а страховика, який займається страхуванням життя – 10 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України.

Отже, загальними вимогами до страховиків, які здійснюють страхування, є: а) створення страховика лише у визначеній організаційно-правовій формі (акціонерне, повне, командитне товариство або товариство з додатковою відповідальністю); б) учасників страховика повинно бути не менше трьох; в) наявність ліцензії на здійснення страхування; г) дотримання вимог щодо розміру та порядку формування статутного капіталу; г) винятковість діяльності страховика (страхування, перестрахування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням); д) включення до переліку фінансових установ відповідно до Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”; е) наявність досвіду провадження страхової діяльності з укладення договорів страхування з метою здійснення видів обов'язкового страхування.

Важливо також зазначити, що окрім комерційних страхових організацій, суб'єктами страхових правовідносин є й *товариства взаємного страхування*. Так, фізичні та юридичні особи з метою страхового захисту своїх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування (ст. 14 Закону про страхування), які не мають на меті одержання прибутку, і тому не є суб'єктами підприємницької діяльності.

Загалом, товариство взаємного страхування є юридичною особою – страховиком, створеною з метою страхування ризиків своїх членів, права й обов'язки яких обумовлені тим, що кожний учасник є одночасно страхувальником і страховиком. Правові засади діяльності товариств взаємного страхування в Україні сьогодні обмежуються ст. 14 Закону про страхування, ч. 3 ст. 352 ГК України і Тимчасовим положенням про товариство взаємного страхування, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України²¹, в якому водночас не визначені: поняття взаємного страхування, об'єкти взаємного страхування, підстави набуття членства в товаристві взаємного страхування, порядок виходу і порядок виключення членів із товариства взаємного страхування, підстави отримання ліцензії товариством взаємного страхування тощо²². Таким чином, правова база, що має регулювати діяльність товариств взаємного страхування в Україні, нині майже відсутня, що зумовлює необхідність розроблення та ухвалення Верховною Радою України Закону “Про товариства взаємного страхування”, що надасть можливість чітко визначити організаційні, правові та економічні засади їх створення і діяльності.

²¹ Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 1997 р. № 132 <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/132-97-%D0%BF>> (дата звернення: 25.06.2021).

²² В Мачуський, ‘Взаємне страхування: організаційно-правові аспекти’ (2008) 4 Право України 64.

Безумовно, в умовах євроінтеграційних процесів, які відбуваються в Україні, важливого значення набуває європейський досвід правового регулювання некомерційних форм страхового захисту. Так, функціонування товариств взаємного страхування регламентується директивами Європейської комісії, відповідно до яких для товариств взаємного страхування, зокрема, не вимагається отримання ліцензії, якщо їхня діяльність має локальний характер і щорічний обсяг зібраних страхових премій не перевищує 5 млн євро²³. Однак за законодавством України, здійснюючи діяльність без ліцензії, товариство взаємного страхування не може вважатися страховиком. Ліцензування товариств взаємного страхування обумовлено завданням держави запобігти появі на страховому ринку недобросовісних страховиків і забезпечити захист інтересів страхувальників²⁴. У будь-якому випадку, в Україні існують усі підстави для розвитку товариств взаємного страхування. Взаємне страхування як передбачена законом альтернатива комерційному страхуванню має сприяти забезпеченню реального страхового захисту страхувальників (фізичних та юридичних осіб) і наданню їм якісних страхових послуг.

Стороною договору страхування поряд зі страховиком є й *страхувальник*. Страхувальниками визнаються юридичні та дієздатні фізичні особи, які уклали зі страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до чинного законодавства (ч. 2 ст. 984 ЦК України, ст. 3 Закону про страхування). Крім цього, як зазначається в юридичній літературі, однією із характерних ознак страхувальника є наявність у нього страхового інтересу²⁵.

Страховий інтерес являє собою суб'єктивне свідоме відображення потреби страхувальника (застрахованої особи) в страховому захисті своїх правомірних майнових інтересів на випадок можливого настання страхового випадку, пов'язаного з життям, здоров'ям, працездатністю, пенсійним забезпеченням страхувальника (застрахованої особи), з володінням, користуванням і розпорядженням майном, а також із відшкодуванням заподіяної ними шкоди фізичній особі, її майну або майну юридичної особи²⁶. Наявність страхового інтересу є необхідною умовою для формування страхового зобов'язання.

Страховий інтерес страхувальника можна охарактеризувати такими ознаками: а) зацікавленість у збереженні об'єкта страхової охорони –

²³ О Засць, 'Реформування інституту страхування України з урахуванням положень угоди про асоціацію з Європейським Союзом' в *Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи: матеріали VI Міжнар. наук-практ. конф.* (Нац. авіац. ун-т 2016) 265.

²⁴ Н Міловська, 'Корпоративні відносини у сфері взаємного страхування' (2017) 5–2 *Право і суспільство* 84.

²⁵ Е Шергунова, 'Гражданско-правовое положение основных участников страховых отношений' (автореф дис канд юрид наук 2013) 23.

²⁶ Н Міловська, 'Теоретичні засади цивільно-правового регулювання договірних відносин зі страхування' (дис док юрид наук, 2019) 6.

життя, здоров'я, працездатності, майна, цивільної відповідальності; б) зацікавленість у ненастанні страхового випадку; в) здійснення активних дій, спрямованих на отримання в майбутньому грошової компенсації для покриття випадкових витрат, через укладення договору страхування.

Важливо зазначити, що припинення існування страхового інтересу страхувальника за договором майнового страхування не може бути підставою для припинення дії відповідного договору. Так, при переході прав на застраховане майно не відбувається перехід страхового інтересу, який не є оборотоздатним. Страховий інтерес, пов'язаний із застрахованим майном, в однієї особи зникає, але з'являється в іншій, і цій особі тепер надається страховий захист. Тобто разом із правами на майно переходить не інтерес, а страховий захист. Зі свого боку втрата страхового інтересу застрахованою особою за договором особистого страхування або договором страхування цивільної відповідальності не передбачає передання страхового захисту іншій особі, а тому може бути підставою для припинення дії відповідного договору²⁷.

Страхувальники вступають у договірні відносини зі страхування добровільно за своїм волевиявленням, за винятком випадків обов'язкового страхування, за яким їхня участь у відповідному договорі є обов'язковою. Водночас існують певні обмеження щодо страхувальників в окремих видах страхування. Так, страхувальником у договорі майнового страхування може бути лише та особа, якій майно належить на праві власності, або яка здійснює володіння і користування цим майном згідно з договором найму (оренди), безоплатного користування. Таким чином, наявність в особи страхового інтересу, сплата нею страхової премії і перш за все її участь в узгодженні умов договору страхування та в його укладенні дає можливість вважати таку особу страхувальником.

Характерним для участі фізичних осіб у договірних відносинах зі страхування як страхувальника є наявність у них повного обсягу цивільної дієздатності. У сучасній доктрині приватного права до складу дієздатності фізичної особи включають: правочиноздатність, деліктоздатність, трансдієздатність, бізнесздатність, тестаментоздатність, сімейну дієздатність і кібердієздатність як здатність особи бути активним учасником відносин в ІТ-сфері (бути учасником соціальних мереж, брати участь в інтерактивних акціях тощо)²⁸. Слід зазначити, що недійсність правочинів, сторонами яких є фізичні особи, ґрунтується на тих самих критеріях, що і загальні правила виникнення дієздатності, а саме: вік та

²⁷ Міловська (н 26) 414.

²⁸ Є Харитонов, О Харитонova, 'Актуальні проблеми цивільної правосуб'єктності учасників інформаційно-комунікаційних відносин' в *Актуальні проблеми приватного права: матеріали XVII наук.-практ.конф., присвяч. 97-й річниці з дня народж. док. юрид. наук, проф. В. П. Маслова* (Право 2019) 128.

психічне ставлення до вчинених дій, відповідно до яких на законодавчому рівні сформульовано такі склади недійсних правочинів: правочини, вчинені малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності; правочини, вчинені неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності; правочини, вчинені фізичною особою, цивільну дієздатність якої обмежено, за межами її цивільної дієздатності та правочини, вчинені недієздатною фізичною особою.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 996 ЦК України 'страхувальник – фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена судом, здійснює свої права та обов'язки лише за згодою піклувальника'²⁹. Зі свого боку згідно з ч. 1 ст. 996 ЦК України 'права та обов'язки страхувальника – фізичної особи, яка визнана судом недієздатною, здійснюються її опікуном з моменту визнання особи недієздатною'³⁰. Водночас страхування цивільно-правової відповідальності фізичної особи, яка визнана судом недієздатною, не може продовжуватися, оскільки вона не може нести цивільно-правову відповідальність за заподіяну нею шкоду. 'Договір страхування відповідальності фізичної особи, яка визнана недієздатною, припиняється з моменту визнання особи недієздатною' (ч. 1 ст. 996 ЦК України)³¹.

В окремих випадках, відповідно до ст. 35 ЦК України, 'повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини'³². Фізична особа, яка досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю набуває повної цивільної дієздатності з моменту її державної реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності. Тобто цілком можливо, що страхувальником може бути неповнолітня особа, яка у встановленому законом порядку набула весь обсяг цивільної дієздатності.

Отже, від обсягу цивільної дієздатності фізичної особи залежить можливість її участі у договірних страхових правовідносинах, які передбачають надання їй страхової послуги страховиком. Лише фізична особа, яка наділена повним обсягом цивільної дієздатності, може здійснити укладення зі страховиком договору страхування і тим самим бути стороною цього договору як страхувальник³³. Однак, якщо така фізична особа – страхувальник під час дії договору страхування за рішенням суду визнається обмежено дієздатною або недієздатною, її права та обов'язки страхувальника здійснюються відповідно за згодою піклувальника або опікуном.

²⁹ Цивільний кодекс України (н 2).

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

³² Там само.

³³ Н Міловська, 'Суб'єктний склад договірних зобов'язань зі страхування' (2017) 2–1 Науковий вісник Херсонського державного університету 90.

Заміна страхувальника в договірних відносинах страхування здійснюється відповідно до положень Закону про страхування. Так, згідно зі ст. 22:

У разі смерті страхувальника – фізичної особи, який уклав договір майнового страхування, права і обов'язки страхувальника переходять до осіб, які одержали це майно у спадщину. <...>

В інших випадках права і обов'язки страхувальника можуть перейти до іншої фізичної чи юридичної особи лише за згодою страховика, якщо інше не передбачено договором страхування³⁴.

Якщо ж юридична особа – страхувальник припиняється і встановлюються її правонаступники, то відповідно до ч. 1 ст. 995 ЦК України і ст. 23 Закону про страхування права й обов'язки страхувальника переходять до правонаступників. Проте це правило поширюється на випадки, коли має місце припинення юридичної особи у формі реорганізації. Ліквідація страхувальника – юридичної особи тягне за собою припинення договору страхування.

Узагальнений аналіз викладених позицій та положень чинного законодавства надає можливість виділити такі ознаки страхувальника за договором страхування: а) наявність статусу юридичної особи або повної дієздатності фізичної особи; б) безпосередня участь у договорі страхування; в) зацікавленість в укладенні договору страхування на свою користь або на користь іншої особи, яка має страховий інтерес; г) володіння всіма правами й обов'язками за договором страхування (окрім права на отримання страхового відшкодування у договорі страхування цивільної відповідальності); г) зацікавленість у ненастанні страхового випадку.

Певна частина науковців розглядають *страхувальників*, як “слабку” сторону у договірних страхових правовідносинах, як *споживачів страхових послуг* та, відповідно, поєднують питання здійснення та захисту їхніх прав зі здійсненням і захистом прав споживачів. Цьому певною мірою сприяло прийняття Кабінетом Міністрів України Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг³⁵, до складу яких відносять і страхові послуги. У зв'язку з цим постає питання про можливість поширення на відносини страхування норм Закону України “Про захист прав споживачів”. Так, оскільки діяльність страховика підпадає під визначення послуги і виконавця, що містяться в ч. 1 ст. 1 Закону України “Про захист прав споживачів”, то у разі, якщо договір страхування спрямований на задоволення особистих потреб застрахованої фізичної особи,

³⁴ Про страхування (н 4).

³⁵ Про схвалення Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 1026-р <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-2009-%D1%80#Text>> (дата звернення: 25.06.2021).

такі правовідносини можуть регулюватися Законом України “Про захист прав споживачів” у частині, не врегульованій спеціальним законом³⁶. Така ж позиція закріплена й у п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів”, де зазначається, що оскільки Закон України “Про захист прав споживачів” не визначає певних меж своєї дії, то до відносин, які ним регулюються, належать, зокрема, й ті, що виникають із договорів страхування³⁷. Таким чином, до регулювання відносин за участю споживачів страхових послуг законодавство про захист прав споживачів має застосовуватися субсидіарно у частині, не врегульованій страховим законодавством.

Відповідно до п. 22 ст. 1 Закону України “Про захист прав споживачів” споживачем є фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов’язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов’язків найманого працівника³⁸. Тлумачення поняття “споживач” як фізичної особи не є винятково українською специфікою, а відповідає поширеній європейській практиці у цьому питанні. Так, відповідно до ст. 2 Директиви Ради 93/13/ЄЕС від 5 квітня 1993 р. щодо несправедливих умов споживчих договорів споживач – це будь-яка фізична особа, що в договорах, регульованих цією Директивою, діє з метою, що є поза межами її професійної діяльності, бізнесу, професії³⁹.

Специфіка цивільно-правового статусу споживача проявляється у двох особливостях: моменті виникнення в особи такого статусу та у наділенні споживача у межах спеціального правового статусу додатковими правовими можливостями. З урахуванням цього елементами спеціального цивільно-правового статусу споживача є: спеціальна цивільна правосуб’єктність, що полягає у єдності спеціальної правота дієздатності, а також його права й обов’язки⁴⁰.

Виходячи із положень Закону України “Про захист прав споживачів”, споживачем страхових послуг доречно вважати не лише дієздатну фізичну особу, яка укладає зі страховиком договір страхування, а й фізичну особу, в інтересах і на користь якої укладений договір страхування та яка отримує страхову послугу, необхідну для задоволення особистих потреб, безпосе-

³⁶ N Milovska, ‘Legal status of the consumer of insurance services under the law of Ukraine’ (2017) 4 (26) Jurnalul juridic național: teorie și practică 84.

³⁷ Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. № 5 <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-96>> (дата звернення: 25.06.2021).

³⁸ Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>> (дата звернення: 25.06.2021).

³⁹ Щодо несправедливих умов споживчих договорів: Директива Ради 93/13/ЄЕС від 5 квітня 1993 р. <<http://old.minjust.gov.ua/45878>> (дата звернення: 25.06.2021).

⁴⁰ О Черняк, ‘Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу’ (автореф дис канд юрид наук, 2011) 8.

редньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю цієї фізичної особи або виконанням нею обов'язків найманого працівника. При цьому саме непрофесійний статус споживача та асиметрія сторін договору страхування є тими додатковими аргументами, що визначають потребу у додатковому механізмі захисту цієї категорії страхувальників⁴¹. І цей механізм має ґрунтуватися насамперед на правах та обов'язках сторін договору страхування.

Висновки. Отже, обов'язковими учасниками договірних відносин зі страхування є його сторони – страховик і страхувальник, які беруть безпосередню участь у їхньому виникненні, зміні або припиненні та мають бути наділені достатнім обсягом цивільної дієздатності для здійснення ними своїх прав та обов'язків за договором страхування.

Страховик як сторона договору страхування – це юридична особа, яка, будучи спеціально створеною для надання страхових послуг та отримавши для цього у встановленому порядку ліцензію, бере на себе зобов'язання відповідно до умов договору або вказівки норми закону за визначену винагороду здійснити страхувальнику або вигодонабувачу страхову виплату (страхове відшкодування) внаслідок настання певної події (страхового випадку). З моменту державної реєстрації страхової організації та видачі їй ліцензії на право здійснення певних видів страхування у страховика виникає право- та дієздатність. Страхова організація наділена загальною правоздатністю юридичної особи зі спеціальним обсягом дієздатності як фінансової установи, оскільки саме отримання ліцензії надає можливість займатися страховою діяльністю, тобто своїми діями набувати права і нести обов'язки в процесі здійснення страхування. Зі свого боку страхувальник як сторона договору страхування – це юридична чи дієздатна фізична особа, яка добровільно або через вимогу закону укладає зі страховиком договір страхування з метою страхового захисту своїх правомірних інтересів або інтересів іншої особи, пов'язаних із життям, здоров'ям, працездатністю, пенсійним забезпеченням, володінням, користуванням і розпорядженням майном, відшкодуванням заподіяної шкоди фізичній особі, її майну або майну юридичної особи, на свою користь або користь третіх осіб.

Як і будь-який цивільно-правовий договір, договір страхування має враховувати інтереси обох контрагентів – страховика і страхувальника. Адже у межах будь-якого договору страхування інтерес кожної сторони може бути задоволений лише через задоволення інтересу іншої сторони, а це, зі свого боку, породжує загальний інтерес сторін до укладення договору і його належного виконання.

⁴¹ Л. Сокіл, 'Про необхідність уточнення поняття "споживач страхових послуг"' (2012) 19 Фінанси, облік і аудит 183.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Milovska N, *Dohovirni zobov'iazannia zi strakhuvannia u tsyvilnomu pravi Ukrainy: problemy teorii ta praktyky* (2019) (in Ukrainian).
2. Nadon V, *Sub'iektivnyi obov'iazok yak element zmistu tsyvilnykh pravovidnosyn* (Pravo 2017) (in Ukrainian).
3. Pohribnyi S, *Mekhanizm ta pryntsypy rehuliuвання договірних відносин у цивільному праві України* (Pravova yednist 2009) (in Ukrainian).
4. Zelisko A, *Pidpriemnytski yurydychni osoby pryvatnoho prava yak sub'iekty tsyvilnykh pravovidnosyn* (Prykarpats'ki nats un-t im Vasylia Stefanyka 2016) (in Ukrainian).
5. Zozuliak O, *Nepidpriemnytski yurydychni osoby yak sub'iekty tsyvilnoho prava: teoretychni ta praktychni aspekty* (Pidruchnyky i posibnyky 2017) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Milovska N, 'Legal status of the consumer of insurance services under the law of Ukraine' (2017) 4 (26) *Jurnalul juridic național: teorie și practică* 84 (in English).
7. Borysova V, 'Instytut yurydychnoi osoby u pravi Ukrainy' (2010) 12 *Pravo Ukrainy* 28 (in Ukrainian).
8. Machuskyi V, 'Vzaimne strakhuvannia: orhanizatsiino-pravovi aspekty' (2008) 4 *Pravo Ukrainy* 64 (in Ukrainian).
9. Milovska N, 'Korporatyvni vidnosyny u sferi vzaiemnoho strakhuvannia' (2017) 5–2 *Pravo i suspilstvo* 84 (in Ukrainian).
10. Milovska N, 'Sub'iektivnyi sklad dogovirnykh zobov'iazan zi strakhuvannia' (2017) 2–1 *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu* 90 (in Ukrainian).
11. Sokil L, 'Pro neobkhdnist utochnennia poniattia "spozhyvach strakhovykh posluh"' (2012) 19 *Finansy, oblik i audyt* 183 (in Ukrainian).
12. Suleimenov M, 'Zashchyta hrazhdanskykh prav po zakonodatelstvu Respublyky Kazakhstan' (2004) 6 *Yuryst* 445 (in Russian).
13. Yakibchuk N, 'Osoblyvosti sub'iektivnoho skladu pravovidnosyn strakhuvannia tsyvilnoi vidpovidalnosti vlasnykiv transportnykh zasobiv' (2008) 47 *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka* 112 (in Ukrainian).

Conference papers

14. Kharytonov Ye, Kharytonova O, 'Aktualni problemy tsyvilnoi pravosub'iektivnosti uchastnykiv informatsiino-komunikatsiinykh vidnosyn' v *Aktualni problemy pryvatnoho prava: materialy XVII nauk.-prakt.konf., prysviach. 97-i richnytsi z dnia narodzh. dok. yuryd. nauk, prof. V. Maslova* (Pravo 2019) 128 (in Ukrainian).
15. Slipchenko S, 'Pravozdatnist yurydychnoi osoby ta litsenzuvannia yii vydiv diialnosti' v *Aktualni problemy pryvatnoho prava: materialy XVII nauk.-prakt.konf., prysviach. 97-i richnytsi z dnia narodzh. dok. yuryd. nauk, prof. V. Maslova* (Pravo 2019) 113 (in Ukrainian).
16. Zaiets O, 'Reformuvannia instytutu strakhuvannia Ukrainy z urakhuvanniam polozhen uhody pro asotsiatsiiu z Yevropeiskym Soiuzom' v *Pravova reforma v suchasnykh umovakh: dosiahnennia i perspektyvy: materialy VI Mizhnar. nauk-prakt. konf. (Nats aviators un-t 2016)* 265 (in Ukrainian).

Theses

17. Cherniak O, 'Tsyvilno-pravovyi status spozhyvacha u konteksti adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu' (avtoref dys kand yuryd nauk, 2011) (in Ukrainian).
18. Michurin Ye, 'Obmezhennia mainovykh prav fizychnykh osib (tsyvilno-pravovyi aspekt)' (dys d-ra yuryd nauk, 2009) (in Ukrainian).
19. Milovska N, 'Teoretychni zasady tsyvilno-pravovoho rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn zi strakhuvannia' (dys dok yuryd nauk, 2019) (in Ukrainian).
20. Sherhunova E, 'Hrazhdansko-pravovoe polozhenye osnovnykh uchastnykov strakhovykh otnosheniy' (dys kand yuryd nauk, 2013) (in Russian).

Nadiia Milovska

THE PARTIES OF THE INSURANCE CONTRACT
AND THE FEATURES OF THEIR LEGAL PERSONALITY

ABSTRACT. Despite the regulation of insurance relations by domestic legislation, there are still some gaps in it that impede the proper use of the institution of insurance to protect the property interests of participants, in connection with which attention from both scientists and the legislator requires the settlement of the legal status of participants of insurance relation and determining their place in such a relations.

The purpose of the article is to research the legal status of the parties of an insurance contract, analyze existing approaches to its definition, establish the features of the legal personality of the parties of an insurance contract and provide proposals for further improving legislation in this area.

A characteristic feature of an insurance contract, as an independent type of civil legal obligations within a group of contracts for the provision of services, is that the conclusion of insurance contracts is directly the subject of activity of specially authorized participants in civil relations – insurance organizations (insurers). In the insurance contractual relations on the side of the insurer, there can only be a legal entity that is endowed with the ability to carry out insurance activities only after obtaining a special permit (license), which indicates that legal entities – insurers have a special legal personality. An insurance organization is endowed with the general legal capacity of a legal entity with a special scope of capacity as a financial institution.

The customer of the insurance service – the insured under the insurance contract may be a capable individual or a legal entity that has an insurable interest, that is, an interest in non-occurrence of an insured event. Taking into account the significant role of the insurable interest in the emergence and existence of insurance contractual relations, there is substantiated the expediency of providing at the legislative level the loss of the insurance interest of the insured (insured person) as one of the grounds for terminating the personal insurance contract and civil liability insurance contract, which does not foresee the possibility of transferring insurance protection to another person. At the same time, the termination of the existence of the insurance interest of the insured under the property insurance contract cannot be the ground for the termination of the relevant contract.

The unprofessional status of the insured and the asymmetry of the parties to the insurance contract make it possible to consider insured – individuals as consumers of

Надія Міловська

insurance services and, accordingly, to combine the issues of exercising and protecting their rights with the exercise and protection of consumer rights. In this regard, it has been established that the provisions of the Law of Ukraine “On Protection of Consumer Rights” in the part not regulated by insurance legislation can be applied to insurance contractual relations with the participation of an individual as a consumer.

It is proposed to consider the consumer of insurance services not only a capable individual who concludes an insurance contract with the insurer, but also an individual, in the interests and in favor of whom the insurance contract is concluded, and who receives the insurance service necessary to meet personal needs not directly related to entrepreneurial activity of this individual or their performance of the duties of an employee.

KEYWORDS: insurance contract; parties of the contract; insurer; insured; legal personality of the parties; legal capacity; capacity; rights and duties.